

Şuşa – 270

Məşhur “Qarabağnamə” müəlliflərindən biri Mirzə Adıgözəl bəy Qarabaği yazırdı: “Mərhum İbrahimxəlil xan padşah adlanmasa da, onun cah-cəlalı müasiri olan İran padşahlarından daha çox idi. Vilayətlərin xanları və xan zadələri həmişə gözəl xasiyyətli xan cənablarının hüzurunda qonaq olardılar”.

Rus alimi, professor P.I.Kovalenski “Gürcüstan haqqında qeydlər” əsərində Qarabağ xanından belə söz açmışdı: “İbrahimxəlil xan Şuşanı elə bir qoçaqlıq, cəsərlə müdafiə edirdi ki, onun adı bütün İranda və Rusiya imperator sarayında məşhurlaşmışdı. Öz qüvvəti, qoçaqlığı və zənginliyi ilə İbrahimxəlil xan çoxdan şöhrət qazanmışdır”. Abbasqulu ağa Bakıxanov isə “Gülüstanı-İrəm” adlı tarix kitabında xan barədə bildirmişdi: “İbrahimxəlil xan hünərli, ədalətli, bərk ürəkli və sadə rəftarlı bir hökmdar idi”.

Üç görkəmli tarixçinin Qarabağ xanlığının ikinci hökmdarı İbrahimxəlil xana verdiyi qiymət, əlbəttə, tanınmış tarixi şəxsiyyətlərimizdən olan bu xanla bağlı öyünc doğurur. Lakin sovet dövründə bəzi tarixçilər İbrahimxəlil xanın şəxsiyyətinə qara ləkə salıblar. Bu da daha çox ondan qaynaqlanıb ki, digər bir “Qarabağnamə” müəllifi Əhməd bəy Cavanşir yazıb ki, guya, İbrahimxəlil xan Ağə Məhəmməd şah Qacarın Şuşaya hücum etdiyini eşidəndə qaçıb, Qarabağın meşələrində gizlənibmiş. Bu məlumat həqiqətə uyğun deyil.

Ağə Məhəmməd şah Qacar 1797-ci ildə ikinci dəfə Şuşaya hücum edəndə İbrahimxəlil xan Car-Balakənə niyə getdi? Yenə bəzi tarixçilər uydurub yazıblar ki, İbrahimxəlil xan Qacardan qorxub, qayını Ömər xanın yanına qaçdı. Əvvəla, İbrahimxəlil xan qorxaq adam deyildi. O, qorxubilməz şəxsiyyət idi. Bunları Qacara və onun sərkərdələrinə verdiyi cavablarda da aydın görürük. Heç bir tarixi sənəddə, o dövrün tarixçilərinin əsərlərində İbrahimxəlil xanın zəif və qorxaq olması barədə bir sətir belə yoxdur. Əksinə, onun mərdliyinə və qorxubilməzliyinə Abbasqulu ağa Bakıxanov, Mirzə Adıgözəl bəy, Vaqifdən sonra xanın vəziri olan Mirzə Camal və rus professoru P.I.Kovalenski kimi mötəbər tarixçilər şahidlik edirlər.

İbrahimxəlil xanın Balakənə getməkdə məqsədi güclənmək üçün əlavə qoşun almaq idi. Bu barədə tarixçi Şəfiqə Həmidova “XVIII əsrin ikinci yarısında Azərbaycan–Gürcüstan münasibətləri tarixindən” adlı monoqrafiyasında doğru-dürüst açıqlama verir: “Qacarın Şuşaya ikinci hücumunda İbrahimxəlil xan yaxınlaşan düşmənlə vuruşmaq üçün 200 nəfərlik dəstəsilə Şuşa qalasından çıxdı. Düşmənin qabaq süvarisini geri oturtdu. Döyüşdən sonra Şuşa qalasına qayıda bilmədi. Çünki qardaşı oğlu Məmməd bəy Cavanşirin xain dəstəsi və bəzi bəylər qala darvazalarını içəridən bağlamışdılar. Qalaya girə bilməyən İbrahimxəlil xan əşası enib, Xankəndidəki əhli-əyalını, yaxın

qohumlarını da götürüb, Şuşadan uzaqlaşaraq əlavə qüvvə almaq üçün Balakənə qaynının yanına getdi”.

Məmməd bəy Cavanşir doğma əmisi İbrahimxəlil xana qarşı elədiyi namərdliyə görə öyünüb deyirmiş ki, xanı nə Qarabağa, nə də Şuşaya buraxmayacağam. Özüm Qarabağın xanı olacağam. Elə ki, 2 aydan sonra İbrahimxəlil xan Şuşaya qayıdıb, onun gözüne görünməyə, görüşünə gəlməyə üzü olmayıb. Qaçıb Kirs dağındakı dəstəsinin yanına gedib. Oradan da Kür qırağına gedib, şəkili Məmmədhəsən xanın yalan vədlərinə inanıb, orada da öldürülüb.

1759-cu ildə Pənahəli xan öldəndən sonra onun yerinə zirek və bacarıqlı oğlu İbrahimxəlil xan keçdi. Öz dövrünün uzaqqören, siyasətdən və idarəçilikdən baş çıxaran dövlət adamı kimi İbrahimxəlil xan cəsur və ağıllı atasının yolu ilə gedərək Azərbaycanın qüdrətli xanlarından biri oldu. O, həyatı boyu Qarabağ xanlığı uğrunda mübarizə apardı. Heç bir xarici dövlətə baş əymədi. Onun bu uğurları qazanmasında baş vəzir Molla Pənahın olduqca böyük xidməti olmuşdur. Vaqif sarayda baş vəzir olmaqla bərabər, həm də görkəmli şair idi. O, öz ağıllı tədbirləri ilə Qarabağ xanlığını bir çox təhlükələrdən xilas etmiş, bu yolda həyatından keçməyə razı olmuşdur. Həm xan, həm də xalq onu sevir, qarşıya çıxan hər bir çətin məsələdə Vaqifə müraciət edirdilər.

1795-ci ildə müharibənin başlanmasına az qalmışdı. Ağə Məhəmməd şah Qacar İbrahimxəlil xana hədə-qorxu məktubları yazaraq tələb etmişdi ki, böyük oğlu Məhəmmədhəsən ağanı onun yanına girovluğa göndərsin və müəyyən miqdarda vergi versin. İbrahimxəlil xan bu əmri rədd edərək cavab məktubunda yazmışdı: “Göndərdiyim girov əmim oğlu Əbdüssəməd bəy və Mirzə Vəli Baharlı şah sarayında günahsız öldürüldüyü üçün bir daha heç kəsi göndərməyəcəyəm. Vergi məsələsinə gəlincə, atam Pənahəli xan öldəndə bir kimsəyə vergi verməməyi mənə vəsiyyət etmişdir”.

Bu məktubu alan Ağə Məhəmmədşah qəzəblənib, özündən çıxmış, Minbaşı Həsənqulu xanın başçılığı ilə Təbrizə qohumu Süleyman xanın sərəncamına qoşun göndərmişdi. Qacar Qarabağa hücumə hazırlaşan Süleyman xana tapşırırmış ki, İbrahimxəlil xanı Tehrana diri gətirsin, onun cəzasını özü verəcək. Süleyman xan Şuşa qalasına yaxınlaşıb, İbrahimxəlil xana məktub yazmış, onu yalan vədlərlə itaətə gətirmək istəmişdi. O bildirmişdi ki, Qarabağ xanını Qacarla barışdıracaq, xanlığı da müstəqil qalacaq.

İbrahimxəlil xan – Qarabağın ağıllı və igid hakimi

Amma İbrahimxəlil xan Süleyman xanın bu sözlərinə, heç bir təminatı olmayan vədlərinə inanmamışdı. Qarabağ xanı Süleyman xana çox sərt cavab məktubu yazmışdı: “Sən bu tülkülüyünlə öz arvadlarını aldada bilərsən”. Bu sərt cavabdan sonra Süleyman xan həmin ilin yazında ikinci dəfə Araz çayını keçib Qarabağa hücum etmişdi. Bu xəbər Şuşaya çatan kimi əhali silahlandırılmışdı. Ətraf kəndlərdən könüllü dəstələr, hətta yaxın xanlıqlardan da süvari dəstələr köməyə gəlmişdi. İbrahimxəlil xan özü 15 beş mindən çox qoşun hazırlamışdı. Şuşanın müdafiəsində İbrahimxəlil xan özü sərkərdəlik etmişdi. Əsgəran qalasının müdafiəsini Həsən bəyə tapşırırmışdı. Baş vəzir Vaqif və İbrahimxəlil xanın qardaşı oğlu Məmməd bəy də xanla bir yerdə olmuşdu.

Şuşanın yaxınlığında gəlib dayanan sərkərdə Süleyman xan ikinci dəfə İbrahimxəlil xana elçi göndərərək soruşmuşdu: “Sən özün təslim olursan, yoxsa şəhəri təslim edirsən?” Öz hökmündə möhkəm dayanan İbrahimxəlil xan elçiyə çox sərt cavab vermişdi: “Süleymana de ki, mən onun dediyinə təbə olmuram, əgər gücü çatırsa, bacarırsa, qoy, mənim razılığımı döyüşlə tələb etsin. Onun arvad dəstəsindən mən qorxmuram”.

Süleyman xan bu yürüşə 8 min qoşunla gəlmişdi. Döyüş zamanı onun əsgərlərinin yarısından çoxunun meyi Şuşa ətrafında qalmışdı. Biabırcasına məğlub olan yekəxana Süleyman xan Qarabağ torpağını tərk etmişdi. Şahın gözüne görünə bilməyən Süleyman xan ay yarım gizlənmişdi. Ağə Məhəmməd xan ona ağır, təhqiramiz sözlərlə məktub yazmış, üstəlik, xanı qorxaq adlandırmışdı.

Tarixçilər yazırlar ki, Qacar bu məğlubiyyətə baxmayaraq, məqsədindən dönməmişdi. Ağə Məhəmməd şah iyul və avqust aylarında 85 minlik qoşunla Arazı keçib Qarabağa yürüş etmiş, Şuşanı üzük qaşı kimi mühasirəyə almışdı. Qacar 3 dəfə hücum edib qala bürclərinin birini dağıtmış, 33 gün Şuşanı mühasirədə saxlamışdı. İbrahimxəlil xanın qoşunu və hətta qadınlar da mərdliklə döyüşmüşdülər. Şahidlər yazırlar ki, qadınlar hündür, sıldırım qayalıqlardan daşları Qacar sərbazlarının başına yağdırmışdılar.

Qeyrətli şəhər əhalisi İbrahimxəlil xanın yanına gəlib demişdi:

– Xan, sən bizə ancaq barıt ver, onda görərsən ki, düşməne necə tələfat verəcəyik. Onlara gələn ərzaq, təchizat yolunu öyrənilib, dəqiqləşdirmişik. Basqın edib, karvan-karvan sursat gələn yolun

üstündəki qayalıqları partladırıb, uçuracağıq.

Məmməd bəyin, Əsgəran qalasının rəisi Həsən bəyin və Vaqifin dəvətilə Qarabağa köməyə gəlmiş gürcü şahzadəsi Aleksandrın dəstələri gecələr düşməni qərarına hücum edib böyük tələfat vermişdilər. Partizan dəstələri İran sərbazlarını yuxuda ikən qırılmışdılar. Şahın Fransadan çağıraraq gətirdiyi topçu mütəxəssislər də aciz qalmışdılar, heç bir döyüş əməliyyatı keçirə bilməmişdilər. Ağə Məhəmməd şah Qacar qoşun güclü tələfat verdiyinə görə hücumu dayandırmağa məcbur olmuşdu.

Bütün bu uğursuzluqdan sonra şah Qarabağdakı 5 xristian müləkinə şirnikləndirici məktub yazıb, onlara çoxlu vədlər vermişdi. İbrahimxəlil xanla onların arasında din ayrılığı, ədavət yaratmağa çalışmışdı. Məliklərin 4-ü ona inanmamışdı. Cavab da yazmamışdılar. Yalnız Çiləbördlü Məlik Məcnun şah cavab yazıb onun Qarabağ xanlığının da hakimi görmək istədiyini bildirmişdi.

Vəziyyətin ağırlığından başını itirmiş

əliboş İrana qayıtsanız, İran əhli sizdən üz çevirib, özbaşınalıq edər. Bundan sonra siz şahlıq edə bilməzsiz. Yaxşı olar ki, elə buradan birbaşa Gürcüstana səfər edib Tiflisi alınız. Axı sizin hələ İranda olanda itaət haqqında yazdığınız məktuba qar İrakli indiyə kimi cavab verməyib. Onu cəzalandırıb, özünü təbə etsəniz, qoşununuzu da həvəsləndirərsiniz, qalib kimi İrana qayıdarsınız. Gürcüstan Nadir şahdan sonra çox varlanıb.

Ağə Məhəmməd Şah bu məsləhəti çox bəyənmişdi: “Tiflisə yol, Gürcüstana səfər. Onsuz da Qarabaği alandan sonra mənim belə bir fikrim var idi”.

Cavad xan ürəklənib sözüne davam etmişdi: “Dostumuz Çiləbördlü Məlik Məcnunla sizə Tiflis yolunda bələdçi olmağa can-başla hazırıq”.

Ağə Məhəmməd şah Qacar II İrakliyə 1795-ci il sentyabrın 10-da ikinci məktub – ultimatum göndərmişdi. Qacar tələb etmişdi ki, İrakli 1783-cü ildə ruslarla bağladığı müqaviləni pozsun. İran qoşunu 1795-ci il sentyabrın 12-də Tiflisə daxil olub, şəhəri matəm-xanaya döndərmişdi. Məşhur şərqşünas-alim Mirzə Cəfər Topçubaşov (1790–1869) həmin vaxt Ağə Məhəmməd xan Qacarın qırğın və talanlarının şahidi olmuşdu. Mirzə Cəfər sonralar yazmışdı: “Çar II İrakli Qacarın 85 minlik ordusuna qarşı yalnız 2 min 700 əsgər və zabıt çıxarda bilməmişdi. Sentyabrın 12-də saat 4-də İran qoşunları azərbaycanlıların sıx yaşadığı Tatar meydanına hücum etdilər”.

Tiflis ciddi müqavimət olmadan təslim olmuşdu. İran qoşunları şah Qacarın əmri ilə Gürcüstan çarlığını 8 gündə dağıdıb, alt-üst etmişdi. İyirmi üç min nəfərə qədər kişi, qadın Tiflisdən İrana əsir aparılmışdı. Qarabağ xanlığı, Şuşa qalası isə İbrahimxəlil xanın və Molla Pənah Vaqifin rəhbərliyi altında qəhrəmancasına müdafiə olunmuş, qarabağlılar sayca üstün İran qoşununa qalib gəlmişdilər.

Buna görə də İbrahimxəlil xan haqqında sovet zamanı yazılmış hədyanla razılaşmaq mümkün deyil.

Tiflisi cəzalandırıqdan sonra Ağə Məhəmməd şah Azərbaycana qayıtmış, Muğanda qışlamışdı. O, yazbaşı İrəvan üzərinə hücum etmək, yenidən Şuşaya qayıtmaq fikrində olsa da İrandan aldığı bəd xəbər onu məyus etmişdi. İrandan ayrı-ayrı mahallarında ona qarşı iğtişaşlar başlamışdı. İrandakı üsyanlar Gilan və İraqadək yayılmışdı. Üsyançılar fars əyalətlərini tutduqdan sonra Cənubi Azərbaycana doğru hərəkət etmişdilər. Ağə Məhəmməd şah iğtişaşları yatırmaq üçün İrana qayıtmışdı.

Bundan istifadə edən İbrahimxəlil xan Car-Balakəndən güclü ləzgi qoşunu gətirib Gəncəyə yürüş etmiş, 2 gün qızgın döyüşlər olmuşdu. Məlik Məcnun vuruşmada öldürülmüş, Cavad xan isə oğlunu və qızını girov kimi İbrahimxəlil xanın yanına göndərərək bağışlanmasını xahiş etmişdi. Gəncə xanı İbrahimxəlil xanla itaətdən çıxmayacağı, həmişə ona sadıq qalacağı haqqında əhdnamə bağlayaraq canını qurtarmışdı.

Şəmistan NƏZİRLİ,
tədqiqatçı-jurnalist, yazıçı